

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СПЕЦІАЛЬНИХ ТА ГАЛУЗЕВИХ СОЦІОЛОГІЙ

УДК 316.62:614.8 (075.32)

Л. В. КАЛАШНІКОВА

МОЖЛИВОСТІ СОЦІОЛОГІЧНОГО ПІЗНАННЯ СТРУКТУРНО-РІВНЕВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті здійснено спробу визначення можливостей соціологічного дослідження структурно-рівневої організації соціального явища безпеки життєдіяльності, зокрема окреслено ознаки структурування та подано характеристику відповідних їм рівнів. Використання принципів системного та структурно-функціонального підходів дозволило побудувати модель забезпечення безпеки життєдіяльності особистості. Спираючись на теорію управління соціальними системами та концепцію ієрархічної структури безпеки особистості, доведено доцільність вивчення нанотенденцій безпеки з позиції формування особистості безпечного типу поведінки, а також необхідності оцінювання ефективності механізмів захисту на різних рівнях функціонування соціальних систем.

Ключові слова: особистість, безпека життєдіяльності, рівні безпеки, життєздатність, життєстійкість, життєорганізованість.

Потреба вивчення процесів безпечного функціонування, розвитку особистості й суспільства є актуальною протягом усього існування людства. Проте для соціологічного знання впродовж останніх кількох десятиліть характерною є тенденція зсуву фокусу в бік інтегративного, гуманістичного підходу до аналізу соціального явища безпеки, заснованого на необхідності вивчення особистості як основного її суб'єкта та об'єкта одночасно.

Соціальні системи, у межах яких діє особистість, включають компоненти ієрархічної структури (цивілізація, соціум, соціальні групи тощо), крім них, об'єктами практичної діяльності й пізнавальної активності є об'єкти природного середовища, пов'язані з її життєдіяльністю, а також різні сфери її забезпечення (економічна, соціальна, політична, військова, демографічна, інформаційна, психологічна тощо). Кожна із цих сфер по-різному виявляється в життєдіяльності особистості залежно від масштабів, місцезнаходження, умов функціонування та розвитку. Водночас система безпеки являє собою форму взаємодії первинних елементів (суб'єктів та об'єктів) для досягнення балансу інтересів, захисту від потенційних/явних загроз, що піддаються моделюванню, діагностиці й моніторингу з метою управління цією системою.

Провідні засади багаторівневого аналізу процесів безпеки життєдіяльності розглянуто в межах теорії міжнародної безпеки Т. Шеллінга [5], системного структуралізму Н. Лумана [10], структурного функціоналізму М. Дугласа [4], концепції сек'юритизації О. Вейнера, Б. Бузана [2], Р. Доуті

[3], парадигми регіональної безпеки Т. Баркаві, М. Лаффі [1], теорії соціальних змін П. Штомпки [15], концепції культури безпеки життєдіяльності В. Кузнецова [9], теорії особистісної безпеки Ф. Мугулова [13] та ін. Вивченню структурно-рівневої організації безпеки присвячені праці Т. Краснянської, С. Лисенка [11], С. Сулашкіна [14], В. Тилец [8] та ін.

Метою статті є обґрунтування структурно-рівневої організації безпеки життєдіяльності особистості, що передбачає визначення ознак структурування та відповідних їм рівнів, а також з'ясування можливостей їх соціологічного вивчення.

Побудова будь-якої структури вимагає визначення та зіставлення в ній кількох рівнів. У випадку з вивченням соціального явища безпеки життєдіяльності особистості пріоритетними для визначення рівнів можуть стати такі ознаки, як актуалізація потреби особистості бути в безпеці, а також характер комунікації з іншими акторами соціальних систем, що забезпечують її безпечне функціонування та розвиток. Вибір цих засад для конструювання структурно-рівневої організації безпеки зумовлений тим, що вона за своєю природою є латентним, нетривалим у часі станом, оскільки безпосередньо залежить від суб'єктивних переживань, а також усвідомлення необхідності забезпечення захисту за умови появи реальних загроз. Інакше кажучи, йдеться про усвідомлення особистістю реальності загроз її життю та здоров'ю, насамперед, через розмежування понять «невизначеність», «ризик», «виклик», «загроза», «небезпека», що пов'язано з виявленням темпоральних основ, ресурсних і симуляційних складових механізмів, стратегій забезпечення та самозабезпечення безпеки життєдіяльності.

Водночас потрібно пам'ятати про те, що соціальні практики детерміновані неоднозначним сприйняттям особистістю соціальної реальності, рівнем та масштабами реалізації соціальної комунікації. Соціологія має величезний потенціал вивчення безпеки життєдіяльності на різних рівнях, кожен з яких містить певну ієрархію зв'язків, складних компонентів соціальної системи, що взаємодіють між собою й формують цілісність.

Використання методологічних принципів системного та структурно-функціонального підходів надало змогу побудувати узагальнену модель безпеки життєдіяльності особистості, в якій враховано всі її структурні складові та провідні функції (рис. 1).

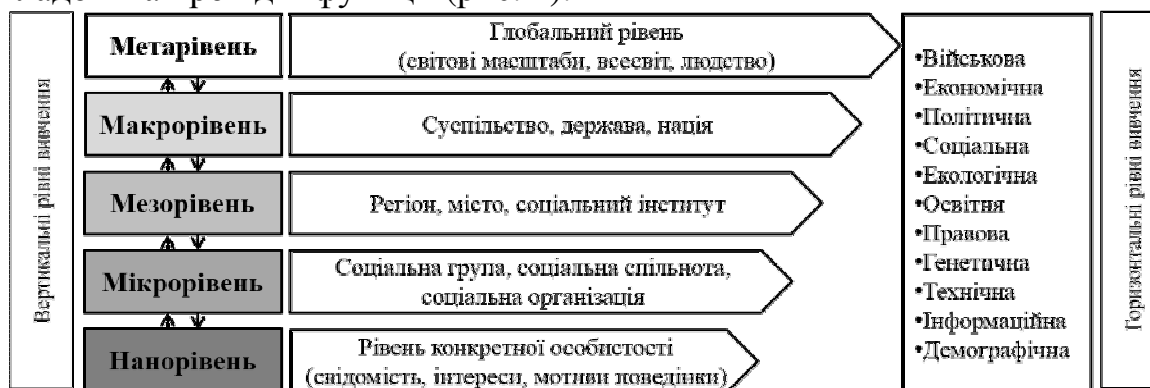

Рис. 1. Декомпозиція рівнів соціологічного вивчення безпеки життєдіяльності [7]

Визначаючи особливості сприйняття ризиків, небезпек і загроз соціальними акторами, маємо можливість оцінити потенціал їх небезпечної/безпечної діяльності. На мікрорівні соціологія може вивчати окремих індивідів, тоді як предметом дослідження на мезорівні є діяльність соціальних спільнот (регіон, соціальні рухи, етнос, нація, професійні групи тощо) щодо відтворення життєво важливих умов самозбереження та розвитку в середовищі існування. Досліджуючи процеси безпеки життєдіяльності на макрорівні, соціологія аналізує відносини у сфері безпеки, натомість, на метарівні – особливості безпечного функціонування людства загалом [7].

Відомо, що безпека людства забезпечується завдяки взаємодії чинників різних рівнів. За наявності факторів нижчого рівня різної сили визначальним у формуванні безпечного поля життєдіяльності є фактор, сила якого більша всередині групи цього рівня. За умов рівнозначної сили факторів взаємне компенсування відбувається в часовому відрізку до зниження сили одного або декількох факторів відповідно до існуючих закономірностей формування безпечного поля життєдіяльності. При цьому, зауважимо, що забезпечення стану безпеки інтересів суб'єктів та об'єктів на вищих і нижчих рівнях вертикалі взаємопов'язані – досягнення стану відносної захищеності на вищих рівнях неможливе за відсутності можливості забезпечення захисту на нижчих рівнях і навпаки. Загрози безпеці, що мають місце на рівні суспільства, обов'язково будуть поширюватися на структурний рівень безпеки життєдіяльності особистості, проте не завжди будуть впливати на безпеку на мезо- та мікрорівнях. Винятком є лише ті загрози, що стосуються значної частини соціуму й можуть вплинути на загальний стан держави загалом. Таким чином, загрози безпеці життєдіяльності об'єкта визначеного структурного рівня обов'язково поширюються на об'єкти всіх попередніх рівнів і лише в окремих випадках можуть мати стосунок до об'єктів наступних рівнів.

З'ясування характеру взаємозв'язку між мікро-, мезо-, макро-, метарівнями прояву безпеки може здійснюватися шляхом дослідження цього соціального явища на нанорівні, де поступовий рух від вивчення життєвого світу конкретної особистості до явищ системної безпеки надасть змогу проаналізувати діяльність і систему відносин соціальних агентів, які володіють важливими для розвитку суспільства ресурсами. Виділення нанорівня посилить ґрунтовність аналізу та уможливить з'ясування детермінант особистісної безпеки, що домінують.

Подібні дослідження вже здійснювали в соціальній психології. Зокрема, Т. Краснянська у своїй концепції ієрархічної структури безпеки особистості, засновуючись на результатах емпіричного дослідження з використанням методів суб'єктивного шкалювання й експертної оцінки, виділила чотири рівні безпеки, що відповідають системі організації безпеки життєдіяльності особистості. Серед них такі рівні, як: фізичний (безпека життя, здоров'я, побуту, харчування, екології тощо); психічний (емоційна, сенсорна, перцептивна, інтелектуальна безпека); психологічний (безпека кому-

нікації та поведінки, захищеність особистісних цінностей, духовна безпека); соціальний (професійна, кримінальна, організаційна, інформаційна, економічна, фінансова та інші види безпеки) [8, с. 32–33].

Відповідно до ієрархії потреб А. Маслоу, нижчий рівень передбачає наявність базових потреб людини як представника свого роду, що забезпечують вітальне виживання й захищеність життя, здоров'я на рівні збереження цілісності організму. Його пріоритетність підтверджена тим, що задоволення цього рівня потреб надає змогу людині ставити перед собою завдання щодо задоволення інших потреб. Натомість, нездатність їх забезпечення фатальна для людини [12]. Детермінантами, що домінують на першому рівні, є об'єктивні, універсальні чинники, що не залежать від культурно-історичного розвитку соціуму.

Для другого рівня безпеки життєдіяльності характерні прояви, безпосередньо пов'язані з функціонування компонентів психіки людини (перцепція, емоції, відчуття). Іншими словами, це рівень суб'єкта безпеки в середовищі його самоствердження та самореалізації. Порушення психічної безпеки може призвести до дезорганізації, змін характеру взаємодії з природним та соціальним середовищами, руйнування фізичної безпеки й навіть смерті. На цьому етапі діють чинники суб'єктивно-об'єктивного порядку, що забезпечують безпеку людини як соціальної істоти. Серед них варто виділити загально визнані норми, цінності, стандарти поведінки, які детерміновані культурно-історичними особливостями розвитку цього соціуму.

Психологічна безпека, поєднуючи в собі безпеку функціонування ціннісно-орієнтаційної сфери особистості та її поведінкові прояви, є здатністю особистості до автономної, відповідальної життєдіяльності, ефективною міжособистісною взаємодією, поведінковою активністю. Порушення стану особистісної безпеки може бути спричинене руйнуванням цінностей, духовних орієнтирів, відсутністю можливості функціонування та розвитку.

Четвертий рівень – соціальної безпеки реалізується у свободі самовираження, самореалізації та саморозвитку під впливом різних соціальних чинників. На останніх двох рівнях найбільш значущими є чинники суб'єктивного порядку, що забезпечують безпеку особистості з урахуванням її індивідуальності.

Усі рівні тісно взаємопов'язані, адже порушення стану безпеки на кожному з них неминуче призводить до деформації інших, які розташовано нижче. Відповідно збереження кожного з рівнів безпеки є необхідною умовою забезпечення існування наступного.

Зокрема, С. Лисенко звертає увагу на те, що доречно розглядати саме узагальнені захисні властивості особистості, окремими випадками яких є безпечне функціонування, можливість розвитку й виживання в екстремальних умовах (рис. 2). Безпечне функціонування особистості передбачає її вміння протидіяти впливу небезпек внутрішнього й зовнішнього середовища (всім небезпекам, крім навмисних), мінімізувати наслідки ризиків у

звичайних умовах життєдіяльності, що акумульоване власними захисними механізмами. Натомість, виживання в екстремальних умовах передбачає наявність здатності протистояти саме навмисним впливам (наприклад, в умовах конфлікту, активних бойових дій, терористичних атак, системної кризи, соціальних трансформацій тощо). Особливістю подібних ситуацій є одночасний вплив як навмисних, так і ненавмисних небезпек. А подекуди ухилення від перших може спричинити посилення дії інших. Властивості особистості безпечно функціонувати й виживати в екстремальних умовах рівною мірою впливають на реалізацію нею здатності до збереження життя [11, с. 186].

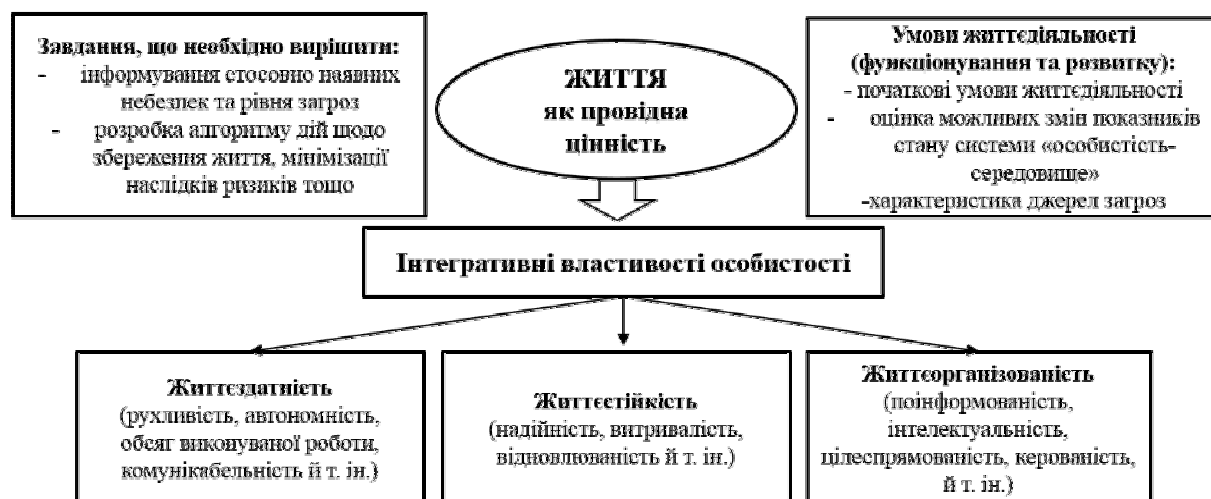

Рис. 2. Структура захисних властивостей особистості за С. Лисенком [11, с. 178]

Підтримка стану безпеки життєдіяльності особистості може здійснюватися ззовні (актуалізація захисних механізмів системи, частиною яких є сама особистість) або зсередини (самозабезпечення). Самозабезпечення, особливо в екстремальній ситуації, є складно організованим процесом, що надає змогу підтримувати стан динамічної рівноваги між середовищем самовираження й саморозвитку особистості на різних рівнях їх функціонування, а з плином часу забезпечувати підвищення ймовірності реалізації головної мети – продовження життя та підтримки фізичного здоров'я.

Досягнення стану підконтрольності суб'єкту зовнішніх і внутрішніх параметрів ситуації є запорукою безпечної життєдіяльності, що забезпечує об'єктивну оцінку умов функціонування, зокрема початкового стану системи й середовища, наявності властивостей речовин, енергії та інформації, необхідних для життя, присутності джерел небезпек. Кожний рівень системи виконує свою функцію в процесі забезпечення безпеки й визначає формування визначеної (часткової) властивості системи. Кожній з таких численних властивостей можна поставити у відповідність показник із зазначенням назви й окресленням можливостей визначення. Іншими словами, усі властивості життєздатності, життєстійкості та життєорганізованості можна визначати й наповнювати відповідним змістом на рівні особистості

(нанорівні), соціальної групи, спільноти, організації (мікрорівні); регіону, міста, соціального інституту (мезорівні); суспільства, держави, нації (макрорівні); людства загалом (метарівні).

Висновки. Оскільки позитивний вплив екстремальної ситуації стимулює в людині потребу до взаємодії з нею, а негативний – потребу в безпеці життєдіяльності, то в межах процесу самозабезпечення безпеки суб'єкта на нанорівні доцільно говорити про прояв життєорганізованості, що передбачає зміну парадигм розвитку свідомості від руйнівного протистояння до співучасті в розбудові. Фактично йдеться про формування та розвиток особистості безпечного типу поведінки з високим рівнем розвитку культури безпеки життєдіяльності.

Успішність побудови стратегії самозабезпечення безпеки життєдіяльності особистості в екстремальній ситуації визначається ступенем узгодженості з природним, соціальним середовищем і конкретизується доцільністю реакції на загрози, актуалізацією особистісних ресурсів, формуванням позитивного досвіду. Головними критеріями сформованості культури безпеки життєдіяльності є швидкість реагування на виклики, потенційні/явні загрози й небезпеки, ступінь володіння технологіями максимального упередження, здатність до мінімізації їх негативних наслідків, а також наявність визначеного рівня довіри до суспільства, держави як визначального чинника забезпечення безпечного функціонування та розвитку.

Зважаючи на те, що захисні властивості соціальних систем забезпечуються завдяки реалізації в ній механізмів безпеки, зауважимо, що найдосконалішим комплексом захисних механізмів володіє саме особистість як розумна система вищого рівня розвитку. Виділення захисних властивостей системи на різних рівнях її функціонування є доволі умовним і неповною мірою відображає особливості соціальних систем, сприяючи лише розумінню фізичної сутності захисних властивостей, проте непридатна для опису процесів забезпечення безпеки при виконанні конкретних завдань. Тож вивчення нанотенденцій безпеки життєдіяльності, спрямованих на самоорганізацію особистості, є найвлучнішим з позиції зміни механізмів захисту, а також оцінки ефективності функціонування всіх рівнів організації безпеки життєдіяльності.

Список використаної літератури

1. Barkawi T., Laffey M. The Postcolonial Moment in Security Studies. *Review of International Studies*. 2006. Vol. 32. P. 329–352.
2. Buzan B., Waver O., Wilde J. Security: a new framework for analysis. London : Lynne Rienner Pub, 1998. 162 p.
3. Doty R. L. Immigration and the politics of security. *Security Studies*. 1999. Vol. 8. № 2–3. P. 71–93.
4. Douglas M. Risk and Blame: Essays in Cultural Theory. London : Routledge, 1992. 323 p.
5. Schelling Th. C. The Strategy of Conflict: Prospectus for a Reorientation of Game Theory. *Journal of Conflict Resolution*. 1958. Vol. 3 (№ 2). P. 203–264.
6. Калашникова Л. В. Безпека життєдіяльності: порівняльний аналіз традиційних та нових парадигм у сучасній соціології. *Грані*. 2017. Т. 20. № 3 (143). С. 11–16.

7. Калашнікова Л. В. Безпека життєдіяльності як предмет соціологічного аналізу: уточнення змісту поняття. *Вісник Одеського національного університету* : зб. наук. пр. Одеса : Вид-во Одеського нац. ун-ту ім. І. І. Мечникова, 2017. Т. 22. Вип. 1 (28). Соціологія і політичні науки. С. 54–65.
8. Краснянская Т. М., Тылец В. Г. Психологический анализ уровней безопасности человека. *Известия Гомельского государственного университета имени Ф. Скорины*. 2016. № 2 (95). С. 31–36.
9. Кузнецов В. Н. Социология безопасности : учеб. пособие. Москва : КДУ, 2009. 422 с.
10. Луман Н. Эволюция / пер. с нем. А. Антоновский. Москва : Логос, 2005. 256 с.
11. Лысенко С. А. Теория управления безопасностью социальных систем (организаций): курс лекций. Киев : ДП «Изд. Дом «Персонал», 2014. 460 с.
12. Маслоу А. Мотивация и личность / пер. А. М. Татлыбаевой. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 528 с.
13. Мугулов Ф. К. Теоретико-методологические и прикладные аспекты социологического анализа безопасности личности в современной России : монография. Сочи : Изд-во СГУТиКД, 2003. 302 с.
14. Сулашкин С. Категория «безопасность»: от категориального смысла до государственного управления. *Национальная безопасность: научное и государственное управленческое содержание* : материалы Всерос. науч. конф. 4 дек. 2009 г., Москва / Центр пробл. анал. и гос.-упр. проект. ; под ред. С. С. Сулашкина и др. Москва : Научный эксперт, 2010. С. 10–38.
15. Штомпка П. Культурная травма в посткоммунистическом обществе. *Социологические исследования*. 2001. № 2. С. 3–12.

Стаття надійшла до редакції 12.08.2018.

Калашникова Л. В. Возможности социологического познания структурно-уровневой организации безопасности жизнедеятельности личности

В статье обозначены возможности социологического исследования структурно-уровневой организации безопасности жизнедеятельности, в том числе выделены признаки структурирования и охарактеризованы соответствующие им уровни. Использование принципов системного и структурно-функционального подходов позволило построить модель обеспечения безопасности жизнедеятельности личности. Опираясь на теорию управления социальными системами и концепцию иерархической структуры безопасности личности, доказано целесообразность изучения нанотенденций безопасности с позиции формирования личности безопасного типа поведения, а также необходимости оценки эффективности механизмов защиты на различных уровнях функционирования социальных систем.

Ключевые слова: личность, безопасность жизнедеятельности, уровни безопасности, жизнеспособность, жизнестойкость, жизнеорганизованность.

Kalashnikova L. The Possibilities of Social Cognition Structural-Level Organization of the Health and Safety of the Individual

For contemporary sociology is characterized by a shift of emphasis towards humanistic approach to safety analysis, deterministic necessity of studying of the person as the main subject and object. The social system within which it operates include components hierarchical structures, and objects of natural and social environments. Each of these elements of the system affect the activity of the individual depending on the extent, location, conditions of its functioning and development. While system safety is a form of interaction of the primary elements to achieve a balance of interests, protection from threats that are amenable to modeling, diagnosis and monitoring for the management of this system. This article outlines the possibilities of social research structural-level organization of life safety, including the selected characteristics of

the structure and characterized by their respective levels. The emphasis is on the priority of the actualization of the person needs to be safe, as well as the nature of the communication with other actors of the social system, ensuring its safe functioning and development. The choice of foundations for the construction of structural-level organization is determined, on the one hand, that security by its nature is a latent condition, and the awareness of the need for its provision is determined by the emergence of real threats. On the other hand, despite the fact that social practices are determined by the controversial people's perception of social reality differs significantly from the level and scale of implementation of social communication. Despite this, sociology has great potential to study the safety of life at different levels, each of which contains a hierarchy of relations, complex components of the social system that interact with each other and form an integrity. The use of the methodological principles of the system and structural-functional approach allows to construct a generalized model of the security life of the individual at the nano-, micro-, meso-, macro-, metabrowser. Building on the work of S. Lysenko proposed to identify and fill with the appropriate content properties of the viability, vitality and self-discipline life at the individual level, social group, community, organization, region, town, social institution, society, state, nation, humanity as a whole. Based on the concept of hierarchical security structure of personality T. Krasnyanskaya, V. Tylets, and based on the fact that the protective properties of social systems are ensured through the implementation of it security mechanisms, an assumption was made regarding the feasibility study of personality as a reasonable higher level of development, which has the most advanced set of protection mechanisms. Nanoantennae of safety it is advisable to explore from the perspective of personality safe type of conduct with high level of development of culture of safety or because of the need to assess the effectiveness of protection mechanisms on the level of functioning of a particular individual, community, social group, society, state, humanity as a whole.

Key words: *personality, life safety, security levels, vitality, resilience, self-discipline life.*